

(əvvəli ötən sayımızda)

E. q. 1595-ci ildə xattilerin Babilə hücumundan istifadə edən cəsur dağlı xalq olan kassilər Babilə sami amaoreylərin hakimiyyətini devirərək 575 il davam edən hakimiyyət sülaləsini təsis etmiş və altı əsr davam edən qüdrətli bir dövlət qurmuşdular.

Ox atmaqda mahir olan bu xalq elamlılarla qohum idilər və Susdan quzeydə Elamla Midiya arasındakı sərhəd olan dağlarda məskunlaşmışdılar. Kassilərdən güneydə Dəclə və dağ silsilələri arasında Suti və ya Su adlanan xalq yaşayırdı. Kassilərdən şimalda isə Qu və ya Quti adlanan digər xalq məskunlaşmışdı. Qutilərdən aşağıda Assuriya yaxınlığında sənəklənmiş kassilər olan namri xalqı yaşayırdı. Quti və Sutilərin yerləşdiyi ərazinin ortasında Alman (Arman) və Padana adlanan xalqlar məskunlaşmışdılar. (F.Hommel, 1887, Səh. 38)

Alman tarixçi-arxeoloqu E.Herzfeld yazır ki, Yunanlar qədim midiya prototipinə uyğun olaraq kassiləri Kaspioi adlandırırlar. Kaspi dənizi, Kaspi qapıları adı bu xalqın adından yaranmışdır. Kassilərin kral adları və onların dilindən qalmış bəzi yer adlarının akkad dilindən problemlə tərcümələri onların dilinin elam dili ilə qohumluğunu, yəni yerli dil olduğunu sübut edir. Linqvistik və arxeoloji dəlillər tarixdəki dövrdə bütün yüksək dağlıq ərazisində vahid bir xalqın məskunlaşmış olduğunu sübut edir ki, bu xalq kassilər olmuşlar. Herzfeldkassilərin Ön Asiyaya köçləri haqqında yazır ki, "e.q. III minilliyin sonunda biz insanların miqrasiyasının şahidi oluruq. Bu dövrdən başlayaraq İran yaylasının mərkəzi və güneyi üçün yabançı olan özəl xüsusiyyətlərə malik saxsı qablara rast gəlirik. Onlar Astrabaddan başlamış Anadoluya qədər olan ərazidə yayılmışdır. Bu saxsı qabların yayıldığı ərazilər türk tayfalarının Türküstandan Anadoluya miqrasiya yolunu təşkil edir. Türklərin yaxın tarixdə baş verən miqrasiyaları tarixdən öncəki dövrdə də baş vermişdir". (Ernst Herzfeld. 1941 Səh. 178)

Elamin da yerləşdiyi Zaqrosun yüksək yaylalarında məskunlaşmış yerli xalqlar vahid bir etnik qrupa mənsub idilər. Bu qrupun adını müəyyənləşdirdiyimiz zaman onu iranlı və ya ari adlandırma bilmərik, çünki arilərin köçüb burda yerləşmələrindən öncə həmin etnik qrup burda çox qədimdən mövcud idi. Assur və babilərin bu ərazidəki xalqa verdikləri Manda (köçəri) adı müasir Azərbaycan və Urmiyyə gölü ətrafındakı qədim Midiya Atropatənə aiddir. (E.Herzfeld. 1941,

etiraz edir və onları Türkiistan tayfaları hesab edir.

Herzfeld Zaqros dağının qayalarında qazılmış insan təsvirləri əsasında kassilərin xarici görünüşlərini müəyyən etməyə imkan verdiyini yazır. Dağlarda aşkar edilmiş bu təsvirlər çoxunluqla kassilərlə əlaqədar olan lullubilərə aid olub onların kralı Annubaninin öz düşmənləri üzərində zəfər səhnələrini təsvir edir. (Ernst Herzfeld. 1941, Səh. 183)

Tarixi mənbələrdə e.q. III minil-

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

səh. 181)

Herzfeld İran yaylasında iranlı arilərə qədər məskunlaşmış olan qədim xalqları ümumi bir adla kassilər adlandırdığını yazır. (Ernst Herzfeld. 1935. Səh. 2)

Bəzən Kassiləri bir dil nümunəsinə görə mənəşsiz şəkildə hind-

arilərə aid edirlər. Bu görüş kassilərin dilində aşkar edilmiş bir neçə sözə, e. q. cümlədən Şuriş tanrı adına əsaslanır, lakin arilərin Surya günəş tanrısı adı kassilərin Oks və Yaksart vadisində uzun zaman arilərlə qonşuluqda yaşamaları nəticəsində meydana gələ bilər. Türkiistan tayfaları qərbə doğru şimal yolu ilə gəlmişlər. Bu günkü arilər (iranlılar)kassilərin bir başa varisləridir. Kassilər ari dilini mənimsəmiş olsalar da, irqi baxımdan onları öz içlərində əritmişlər. (Ernst Herzfeld. 1941. Səh. 182)

Herzfeld bugünkü iranlıları kassilərin birbaşa varisləri adlandırdığı etnik mənşə və dil mənsubiyyəti baxımından deyil, coğrafi varislik baxımından aid edir. O kassilərin hind-arilərə aid edilməsinə

liyin sonunda Midiya və Persia arasındakı bölgədə, müasir İran-İraq sərhədləri boyunca məskunlaşan kossi adlı yeni bir xalq yad edilir. Onların ilk yerləşdikləri yer müasir Luristan olmuşdur ki, bu gün də onların qədim Baqsa və ya daha doğrusu Ba-Qusay adları qoruyub saxlanmışdır. Bu gün həmin ərazidə yaşayan Lur xalqı onların varisləri hesab oluna bilərlər, lakin lurlar midiya dilində deyil, fars dilində danışirlər. Mükəmməl qəbilə quruluşuna malik lurlar ari köçmənlərinin varisləridir. Kassilər 6 əsrə yaxın Babilə Karduniaş adlı 3-cü hakimiyyət sülaləsi kimi hökm sürmüşlər. (Ernst Herzfeld. 1941, Səh. 181)

Herzfeld görə turanlı kassilər tarixin gec dövrlərində iran dilini

qəbul etmiş olsalar da, lakin etnik mənşə baxımından öz varlıqlarını qoruyub saxlamışlar. Bu gün Luristanda və Bəktiyarda qədim tarixi dövrdən yaşayan və kassilərin varisləri kimi qəbul edilə bilən türk boylarının bir çoxu etnik baxımdan türk olduqlarını qəbul etsələr də bir çoxu lur və bəktiyar iranlı ləhcələrində danışmaqdadırlar. Bu qədim türk boylarının xüsusən də qaşqay və ağacərilərin Orta Asiyadan gəlmə olduqları haqqında tarixi mənbələrdə heç bir qeyd yoxdur.

Luristanın Xurrəməbad bölgəsi tarixi Cibal Azərbaycan olub türklərinin yaşadığı bir bölgədir və indiki əhalinin 10%-ni, yeni 168 minini türklər təşkil edir. Luristan şahsevən, çardolu və qaşqay türklərinin qədim yerləşim ərazilərindədir.

R.Zadok Zaqrosun ətəyində yerləşən Namrini "Mat Kassi", yeni Kassi ölkəsi və xalqın da "namar kassiləri" adlandırdığını yazırlar. Onlar həmçinin Zaqrosun qərbindəki toponimləri və mixi mətnlərdəki şəxs adlarını təhlil edərək orda İran dilindən sonra ən geniş yayılan dilin Böyük Midiyanın kassi dili olduğunu müəyyən etmişlər. (Potts D.T. 2006. Səh. 114)

Spayser də Kassilərin Diyala çayının güneyində yerləşdiklərini, lullubi və turukkularla qonşuluqda yaşadıklarını yazır. Kassilərin ərəziləri Urmiyyə gölü hövzəsinə qədər yayılmışdı. Kassilərin Babilədə ilk hökmdarları Burnabriyaş idi. (A. Spayser, 1930, Səh. 124)

Vaddel Kassilərin Tell-Amama mixi lövhə mətnlərində adı çəkilən Kusalarla eyni olduqlarını yazır.

Buqaş-kassilərin dilində buğa-öküz deməkdir və kassilərin eponimidir. Sanskrit dilində Qottanın dilində Baqa, ingilis dilində mənası Qod-allah deməkdir. (Waddell L. 1929, Səh. 454, . 461)

Elamla Kassi arasında uzun il-

lər ərzində davam edən çox yaxın münasibətlər tarixçi və assuroloqların geniş müzakirələrinə səbəb olan önəmli mövzulardan biridir. Bu yaxın münasibətləri bilim adamlarının bir çoxu onların eyni etnik mənşəyə malik olmaları ilə izah edirlər.

Alman assuroloqu Georq Hüzing Zaqros dağları və orda yaşayan xalqların tarixinə həsr etdiyi əsərdə Kassilərə də geniş yer vermişdir. Hüzing Zaqros dağlarında məskunlaşmış qədim xalqlar olan kassi, lullubi və midyalıları Elamla qohum xalqlar adlandırır. Kassiləri yunanlar kossi, assurlar isə kassi adlandırırlar. Elamin öz güney ləhcəsində isə xalqın öz adı Kussi şəklində ifadə olunur. (Georg Hüzing, 1908, Səh. 24)

Quzey-batıdan gələn və ağ irqə mənsub həmin tayfalar Zaqros dağları üzərindən tarixin erkən çağlarında Elama gələrək burda məskunlaşmış, öz dillərini, miflərini və kulturlarını sumerlərlə paralel olaraq yerli xalqa qəbul etdirərək hakim xalqa çevrilmişlər. Linqvistik araşdırmalar onların Qafqaz qrupuna mənsub olduqlarını göstərir. Onların Elam ərazisinə mühacirəti təxminən m.ö. 3-cü minilliyin ortalarında baş vermişdir. Bu tayfaların gəlişi zaman-zaman təkrarlanaraq Elam imperiyasının formalaşmasına şərait yaratmışdır. Bu iki əhali qrupu batıda Lullubilər və doğuda Kasiaplardırlar. Lullubilər sonrakı Assuriya ərazisindən, Diqlatın aşağı axarlarından başlayaraq onun vadisi boyunca yuxarıya doğru qalxaraq onun güney-doğu ərazilərində məskunlaşmışlar. Onların məskunlaşdıqları ərazi Xəzərin güneyindəki Qirkaniya və Hindistana qədər uzanaraq Urmiyyə gölünün batı əraziləri və Elama qədərki əraziləri əhatə edirdi. Bu xalqların hökmran təbəqəsinin titulu "lanzu" adlanırdı.

lanzu titulu əsasən Urmiyyə gölü ətrafında mövcud olmuş qüdrətli turanlı dövlətlərdən biri Mannada hakimiyyət titulu olmuşdur. Mannalar kassi, qut və midiya tayfaları ilə qohum tayfalar idi.

(ardı gələn sayımızda)